

dr hab., prof. UK Jarosław Durka

Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego

Instytut Interdyscyplinarnych Badań Historycznych

Recenzja pracy doktorskiej Magdaleny Tomczyk
„Struktury organizacyjne Kościoła Polskokatolickiego w południowej
Polsce w latach 1945-1989”

Poszczególne wyznania mniejszościowe w Polsce były już przedmiotem opracowań historycznych, a literatura na ten temat jest już dość obszerna. Dzieje Kościoła Polskokatolickiego także poddawano analizie historycznej i socjologicznej. Dotąd jednak brakowało opracowania historycznego, poświęconego genezie wspólnot parafialnych tego Kościoła w warunkach politycznych i społecznych Polski po 1945 roku. Temat ten podjęła Magdalena Tomczyk w swojej dysertacji doktorskiej. Przedmiotem badawczym tej rozprawy stała się historyczna rekonstrukcja struktur Kościoła Polskokatolickiego na terenach południowej Polski w okresie trwania reżimu komunistycznego. Temat uważam za interesujący ze względu na ciągle niewystarczającą wiedzę o różnych aspektach działalności partii komunistycznej i aparatu bezpieczeństwa Polski „ludowej” względem wyznań mniejszościowych, a szczególnie Kościoła Polskokatolickiego. Ciągle brakuje też szczegółowych analiz, pokazujących genezę antagonizmów między Kościołem Rzymskokatolickim a wyznaniem mniejszościowym w tym trudnym okresie historii Polski. Pytania badawcze jakie Magdalena Tomczyk postawiła w swojej pracy dotyczyły sposobu organizowania się parafii polskokatolickich południowej Polski, bezpośrednich i pośrednich przyczyn konfliktów wyznaniowych w latach 50., 60., 70. i 80. XX wieku oraz

powodów przystępowania wiernych do struktur organizacyjnych Kościoła Polskokatolickiego w latach 1945-1989 na terenie południowej Polski.

W celu zrealizowania tematu doktorantka przeprowadziła badania terenowe i zgromadziła relacje żyjących świadków procesu kształtowania się polskokatolickich struktur parafialnych na interesującym ją obszarze. Działanie to uważam za niezwykle istotne i warte podkreślenia. Świadkowie historii stanowią cenne źródło informacji, dają możliwość spojrzenia na wydarzenia z ich perspektywy. Przekazują wiedzę, której często próżno szukać w dokumentach, a ich relacje są niekiedy emocjonalne. W związku z tym za bardzo cenne postrzegam udokumentowanie dziewiętnastu rozmów z proboszczami, pastorami i mieszkańcami, wiernymi parafii polskokatolickich. Autorka pracy zapoznała się też z realiami funkcjonowania parafii polskokatolickich na terenie Małopolski, Podkarpacia, Zagłębia Dąbrowskiego i Kielecczyny. Przeprowadziła kwerendy archiwalne w oddziałach Archiwum Narodowego w Krakowie i Rzeszowie, w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, w oddziałowych archiwach Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Katowicach, Krakowie, Lublinie, Poznaniu, Rzeszowie i archiwum delegatury IPN w Kielcach. Zapoznała się z zasobami archiwów parafialnych Kościoła Polskokatolickiego w Strzyżowicach, Tarnowie, Rokitnie Szlacheckim i Krzykawie-Małobądzu, Izby Pamięci im. ks. biskupa Franciszka Hodura w Łękach Dukielskich. Przystudiowała zapisy w kronikach parafii w Łękach Dukielskich, Strzyżowicach, Moczydle – Żarkach, Rokitnie Szlacheckim, Krzykawie-Małobądzu, a także w Księdze Pamiątkowej Parafii Polskokatolickiej pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Tarnowie. Przeprowadziła kwerendę w Archiwum Diecezjalnym w Tarnowie. W ramach kwerendy bibliotecznej autorka skorzystała z sześciu tytułów prasowych i wielu opracowań naukowych. Wykorzystała też liczne artykuły znajdujące się w Internecie. Warto zauważyć, że doktorantka posiada w swoich zbiorach prace niepublikowane i bogaty materiał ikonograficzny. Ten ostatni wykorzystała jako ilustracje. Źródła uzupełniają się wzajemnie i obejmują

pełny zakres chronologiczny rozprawy. Kwerendę archiwalną i biblioteczną oceniam jako starannie przeprowadzoną i w zupełności wystarczającą do realizacji celu badawczego.

Metodologię i konstrukcję pracy opartą na metodzie historycznej i antropologicznej oceniam jako właściwą.

Przedstawiona do recenzji praca posiada układ chronologiczno-problemowy, co jest zrozumiałym rozwiązaniem w tego typu opracowaniu. Rozprawa została podzielona na siedem rozdziałów. W rozdziale pierwszym autorka opisała historię sieci parafialnej Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego w południowej Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Rozdział ten pełni rolę wprowadzenia do zasadniczych rozważań, podjętych w następnych częściach pracy. Zrozumiałe jest więc przedstawienie zarysu tego zagadnienia, napisanego w sposób spójny i interesujący.

Rozdział drugi analizuje położenie Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego na terenach południowej Polski w latach 1939-1950 i jest podzielony na podrozdziały (podobnie zresztą jak kolejne rozdziały). Pierwszy z tych podrozdziałów, podobnie jak cały rozdział pierwszy, poprzedza zasadniczą część pracy i jest poświęcony czasom II wojny światowej. Autorka trafnie scharakteryzowała politykę władz okupacyjnych względem PNKK. Wskazała na ogrom trudności związanych z funkcjonowaniem Kościoła w niewoli niemieckiej. Walorem podrozdziału jest opis działań ks. Witolda Biernackiego i wyznawców w polskim podziemiu niepodległościowym. Zasadnicza część pracy, a więc kwestia funkcjonowania PNKK w Polsce powojennej zaczyna się od drugiego podrozdziału. Autorka w bardzo interesujący sposób przedstawiła pierwsze lata po zakończeniu wojny i ukazała tło trudnego dialogu kierownictwa PNKK z władzami Polski „ludowej”, instalującymi system komunistyczny. Doktorantka bez gloryfikowania, w mojej ocenie w obiektywny sposób opisała relacje księży z władzami. Przeanalizowała ówczesną działalność aparatu

bezpieczeństwa względem PNKK. Scharakteryzowała trudności bp. Józefa Padewskiego, który w 1946 roku powrócił do Ojczyzny i próbował zorganizować drugą parafię na terenie Krakowa.

W rozdziale trzecim doktorantka przeanalizowała organizację polskokatolickich struktur parafialnych w latach 1951-1958 na terenie Polski południowo-wschodniej. Był to czas niezwykle trudny. Rozpoczął się od próby przejęcia kontroli nad wyznaniem, od aresztowania bp. Padewskiego, brutalnego śledztwa i jego śmierci w więzieniu politycznym Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. W konsekwencji komunistycznych represji, na Ogólnopolskim Zjeździe Księży PNKK przyjęto rezolucję, mówiącą o zerwaniu łączności i oderwaniu się od amerykańskiej centrali PNKK w Scranton oraz ogłoszeniu niezależności Kościoła Narodowego od jakiegokolwiek innej hierarchii zagranicznej. Autorka dość szczegółowo opracowała charakterystykę działań aparatu bezpieczeństwa i jednocześnie wysiłki poszczególnych proboszczów w dziele tworzenia nowych placówek i w miarę normalnego funkcjonowania parafii. Doktorantka pisząc o działaniach bezpieki, opisała mechanizm inwigilowania struktur Kościoła Polskokatolickiego. Wskazała też na tło, genezę i schemat eskalacji konfliktu wyznaniowego w powojennej Polsce, a szczególnie na przykładzie wydarzeń w Bolesławiu koło Olkusza.

W rozdziale czwartym autorka przedstawiła drogę do stabilizacji parafii Kościoła Polskokatolickiego w przestrzeni wyznaniowej Kielecczyny w latach 1958 – 1976. Wskazała na podsycane przez władze komunistyczne antagonizmy w stosunkach Kościoła Rzymskokatolickiego z Kościołem Polskokatolickim. Przeanalizowała proces eskalacji konfliktu wyznaniowego w Gnojnie i powstania parafii polskokatolickiej pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Skadli. Dokładnie opisała przebieg konfliktu wyznaniowego w Wierzbicy w pobliżu Radomia i rolę jaką w nim odegrał aparat bezpieczeństwa i władze państwowe. Na kolejnych stronach poddała wnikliwej analizie działania operacyjne Służby

Bezpieczeństwa i przypadki werbowania duchownych. Przedstawiła przykład nieudanego eksperymentu wyznaniowego ze strony władz partyjno-państwowych i aparatu bezpieczeństwa w związku z próbą utworzenia Katolickiej Parafii Niezależnej w Sielcu koło Staszowa. Lektura tego bardzo dobrze napisanego rozdziału ukazuje nie tylko mało znane kulisy powstawania parafii, ale także rzeczywiste powody antagonizmu wyznaniowego często inspirowanego i podsycanego przez reżim komunistyczny.

Rozdział piąty dotyczy lat sześćdziesiątych XX wieku. Autorka rozpoczyna go od informacji o wybraniu Maksymiliana Rode na biskupa ordynariusza Kościoła Polskokatolickiego podczas obrad IV Synodu Kościoła w dniach 16-17 czerwca 1959 roku w Warszawie. Choć doktorantka zaznacza, że pisze o byłym dostojniku Kościoła Rzymskokatolickiego, to mogłaby przybliżyć (a znającym temat przypomnieć) szerszy kontekst wystąpienia Rode z tego Kościoła. Szczegóły nie są dla biskupa Rode budujące. Przechodząc do dalszej lektury rozprawy, w jednym z fragmentów czytamy: „V Ogólnopolski Synod wprowadził *Podstawowe Prawo Kościoła Polskokatolickiego w PRL*, które pozytywnie zostało zaopiniowane przez UdsW [Urząd do Spraw Wyznań] w grudniu 1966 roku”. Powszechnie wiadomo, że w roku 1966 nastąpiła kulminacja konfliktu komunistów z Kościołem Rzymskokatolickim. W związku z tym taka pozytywna postawa polskich władz administracyjnych względem Kościoła Polskokatolickiego musiała być obliczona na uzyskanie różnych korzyści. W związku z tym szkoda, że autorka nie pokusiła się w tym miejscu o szerszą analizę tej sytuacji. Dalej już doktorantka bardzo kompetentnie przedstawiła relacje parafii Diecezji Krakowskiej z władzą zwierzchnią Kościoła Polskokatolickiego, a także krytycznie opisała sytuację w największej parafii polskokatolickiej w Bolesławiu, gdzie dochodziło do sporów między duchownymi i gdzie nie bez znaczenia była stała obserwacja sytuacji przez aparat bezpieczeństwa PRL. We fragmencie „Władze komunistyczne aktywnie wspierały finansowo Kościół Polskokatolicki, dbały o jego sukcesywny rozwój”

można było zaznaczyć, że dokładnie odwrotna była polityka władz komunistycznych względem Kościoła Rzymskokatolickiego, co ewidentnie pogłębiało wzajemne konflikty między duchownymi i wyznawcami obu Kościołów. W dalszej części rozdziału autorka bardzo dobrze przeanalizowała sytuację w parafii polskokatolickiej pw. Św. Antoniego w Rokitnie Szlacheckim.

Kolejny, szósty rozdział uwzględnia rzeczywistość parafii Polski południowej u progu transformacji ustrojowej. Doktorantka opisała mechanizm wyciszenia wieloletniego konfliktu religijnego w Bolesławiu, zwracając uwagę na podział największej parafii Kościoła Polskokatolickiego. Przedstawiła sytuację i położenie wspólnot w latach 70. i 80., wskazując na słabnącą kondycję parafii w Rokitnie Szlacheckim i Tarnowie. Scharakteryzowała funkcjonowanie parafii w Krzykawie-Małobądzu, największej obecnie wspólnoty Kościoła Polskokatolickiego. W rozdziale tym wyraźnie widać aktywną rolę partii komunistycznej, administracji wyznaniowej PRL i aparatu bezpieczeństwa w wewnętrznej sytuacji w Kościele. Rozdział jest wnikliwym obrazem realiów funkcjonowania Kościoła Polskokatolickiego w realiach Polski „ludowej”.

W ostatnim, siódmym rozdziale autorka przeanalizowała wybrane przykłady współpracy agenturalnej księży polskokatolickich z organami bezpieczeństwa państwa. Jako podstawowe kryterium doboru przywołanych sylwetek duchownych przyjęła ich świadome uwikłanie we współpracę z aparatem bezpieczeństwa w realiach konstytuowania się poddanych analizie badawczej parafii. Jak doktorantka zauważyła, władza „ludowa” stała się dla tych osób „gwarantem” stabilizacji przestrzeni zarządzanych parafii. W treści rozdziału znalazły się opracowania dotyczące: ks. Eryka Cetlawy, ks. Mikołaja Skłodowskiego, ks. Zbigniewa Bonkowskiego, ks. Andrzeja Ziarki, ks. Ryszarda Rawickiego, ks. Antoniego Normana, ks. Czesława Siepetowskiego. Rozdział jest bardzo obszerny, ale moim zdaniem tylko w ten sposób można było rozwinąć argumentację i szczegółowo zaprezentować tę z wielu względów niełatwą problematykę. Tekst rozdziału jest napisany w sposób bardzo rzetelny

i interesujący. Wskazuje na rozmiar penetracji operacyjnej środowiska duchowieństwa polskokatolickiego, co miało skutkować wykorzystaniem księży do realizacji polityki komunistów.

W Zakończeniu doktorantka zwięźle, ale trafnie podsumowała zmieniającą się politykę władz komunistycznych w Polsce względem Kościoła Polskokatolickiego. Podsumowała też proces wyłaniania się struktur organizacyjnych wspólnot polskokatolickich. Słusznie oceniła, że mechanizmy działań aparatu bezpieczeństwa były osłabiane przez manifestowane poparcie społeczne wyznawców i starania ambitnych duchownych. Jednocześnie w poszczególnych miejscowościach Kościół Polskokatolicki pełnił rolę konkurencyjną do Kościoła Rzymskokatolickiego, co dla komunistów było efektem pożądanym.

Całość książki uzupełnia bibliografia i aneks ze wspomnianymi już licznymi fotografiami.

Zauważone przeze mnie drobne błędy.

W rozdziale drugim autorka stosuje nazewnictwo, od którego w kontekście II wojny światowej współcześnie się odchodzi – piszemy raczej Generalne Gubernatorstwo zamiast określenia potocznego Generalna Gubernia (wyjątkiem będzie tu oczywiście nazwa własna „Kościół Starokatolicki Unii Utrechckiej w Generalnej Guberni”).

W podtytule na stronie 49 jest literówka, zamiast błędnego: autokefalizaji, powinno być: autokefalizacji.

Na stronie 129 jest: przemysłowej, zamiast: przemyślowej.

Na tej samej stronie w przypisie 410 proszę wskazać rozdział z książki: *Pierwsze lata komunizmu w powiecie zawierciańskim (1945-1947)*, red. W. Dubiański, Katowice-Kraków 2007 r.

W mojej ocenie praca jest udaną próbą scharakteryzowania struktur organizacyjnych Kościoła Polskokatolickiego w południowej Polsce w latach 1945-1989. Autorka zrealizowała stawiane przed sobą zadanie badawcze

i odpowiedziała na postawione pytania badawcze. Przeanalizowała najważniejsze źródła, scharakteryzowała proces powstawania parafii, trudności z tym związane, ingerencję władz komunistycznych i aparatu bezpieczeństwa. Uważam, że dysertacja będzie wykorzystywana przez historyków, którzy podejmą badania nad dziejami wyznań mniejszościowych w Polsce po 1945 roku. Praca jest też cenna ze względu na badania na poziomie regionalnym. Autorka dążąc do wyjaśnienia niektórych zdarzeń przeprowadziła analizę na poziomie mikrohistorii. Praca przyczynia się też do lepszego zrozumienia mechanizmów we wzajemnych relacjach między Kościołem Polskokatolickim a Kościołem Rzymskokatolickim, ukazując zakulisowe działania aparatu bezpieczeństwa PRL.

Doktorantka słusznie postuluje potrzebę rozszerzenia badań i opracowania obszernej monografii Kościoła Polskokatolickiego w Polsce „ludowej”.

Stwierdzam, że przedstawiona do recenzji praca doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego i dowodzi ogólnej wiedzy teoretycznej doktorantki, która posiada umiejętności prowadzenia samodzielnie pracy naukowej. Magdalena Tomeczyk spełniła te wymogi. Wnioskuje o przyjęcie jej rozprawy doktorskiej i dopuszczenie do dalszych czynności w ramach przewodu doktorskiego.

Janusz Duda